

УДК 347.4

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2025-27-2\(41\)-5](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2025-27-2(41)-5)

ПРИПИНЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВНАСЛІДОК ВІДМОВИ ВІД ПРАВА ВИМОГИ І ПРОЩЕННЯ БОРГУ

Задорожний Андрій Миколайович

адвокат, аспірант програми ОНП «Право»,

Приватний заклад вищої освіти «Київський міжнародний університет»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8278-6618>

Статтю присвячено порівняльному аналізу припинення зобов'язання в разі відмови кредитора від права вимоги і припинення зобов'язання внаслідок звільнення боржника від його обов'язків шляхом прощення боргу. Відмічено, що українські науковці останнім часом схильні вбачати в конструкції прощення боргу єдину можливу форму вчинення відмови від права вимоги. Наслідком цього є необґрунтоване, на думку авторів статті, перенесення односторонньої за своєю природою ознаки відмови від права вимоги на правочин із прощення боргу, який у континентальних цивілістичних системах переважно вважається двостороннім. Пропонується думка, що в основі ототожнювання відмови від права вимоги і прощення боргу лежить обов'язкоцентричний погляд на механізм припинення зобов'язання, за якого припинення зобов'язання розглядається суто з позицій припинення обов'язку боржника у зобов'язанні. Зазначається, що такий підхід не враховує взаємозв'язаності права вимоги й обов'язку як необхідних елементів змісту цивільного зобов'язання, коли зникнення одного з елементів з огляду на системну побудову цивільного зобов'язання руйнує юридичний зв'язок між сторонами зобов'язання, припиняє існування останнього і всіх інших його елементів зобов'язання. Відмічається значення аспекту прийняття кредитором виконаного для припинення зобов'язання належним виконанням, що свідчить про задоволення інтересу кредитора. За допомогою запропонованої у працях А. В. Коструби концепції «зворотного» виконання обґрунтовується механізм припинення цивільного зобов'язання шляхом відмови кредитора від права вимоги, за якого припинення кореспондуючого вимозі обов'язку боржника є прямим наслідком припинення вимоги кредитора. Зазначається, що, відмовляючись від права вимоги, кредитор здійснює належне йому суб'єктивне зобов'язальне право для цілей задоволення свого інтересу. Отже, відмовитися можливо лише від «зрілої» вимоги, яка може бути негайно пред'явлена до виконання, тоді як прощення боргу можливе налюбій стадії життєвого циклу права вимоги. Вказується, що предметом правочину з прощення боргу є обов'язки боржника, а не право вимоги, що бачиться критерієм розмежування відмови від права вимоги і прощення боргу як окремих правочинів.

Ключові слова: відмова від права вимоги, прощення боргу, обов'язок боржника, припинення зобов'язання, інтерес кредитора.

Zadorozhnyi Andrii. Extinguishment of a civil obligation by waiver of a claim and debt relief

The article is dedicated to the comparative analysis of the extinguishment of civil obligation by waiver of a claim and by relieving of the debtor of their duties under a debt relief. It is pointed out that Ukrainian scholars now tend to consider the legal construction of debt relief as the only possible way to bindingly waive a claim. The article suggests that such approach leads to a situation when a natural unilaterality of a waiver of claim is groundlessly attributed to a debt pardoning, which is considered as an agreement by the most continental civil law systems. It is further suggested that the idea of equating of waiver of claim with debt relief is based upon a view when the debtor's duty is put in the very center of the mechanism of obligation extinguishment; and the obligation's extinguishment is solely regarded from the standpoint of termination of that debtor's duty. Such approach seems not properly taking into account that a claim is tightly connected with the duty, and both are the elements necessary for the existence of the civil obligation. Due to the fact a civil obligation is constructed as a system of interrelated elements, if any element disappears, the legal bond that once united the parties to the obligation vanishes, thus terminating the existence of the obligation and of all other its elements. The creditor's acceptance of performance of the debtor of their duty must not be ignored since it evidences that the creditor's interest underlying their claim is satisfied. Using a concept of the "reverse performance", which was initially introduced by A. Kostruba, the article explains a mechanism of extinguishment of a civil obligation by waiver of a claim, under which the debtor's duty is terminated as a direct result of the termination of the waived claim. It is noted that by waiving their claim, the creditor executes the subjective right in the obligation for the purpose of satisfying their interest. Therefore, only a "mature" claim, which may be immediately executed, can be waived, in contrast to the debt relief, which could be done at any moment of the lifespan of a claim. It is also noted that the subject of a debt relief shall be the duties of the debtor and not the claim. That may be viewed as a possible criterion of distinguishing a waiver of claim from a debt relief as separate kinds of deals.

Key words: waiver of a claim, debt relief, debtor's duty, extinguishment of the obligation, interest of the creditor.

Вступ. Цивільне зобов'язання є без перебільшення наріжним каменем цивілістики, інструментом, за допомогою якого суб'єкти цивільних правовідносин встановлюють між собою зв'язки, необхідні їм для доступу до благ з метою задоволення власних інтересів. Інституції Юстиніана (3.13, pr.) вбачали у зобов'язанні правові окови (*obligatio est juris vinculum*), які пов'язують особу необхідністю виконати те, що вимагається від неї

правом [1, с. 319]. Образність порівняння цивільного обов'язку з оковами, кайданами відповідає історичній реальності часів розквіту Римської імперії: зобов'язання незримо зв'язує свободу вільної людини подібно до того, як заліза оковують невольника. Зміна ціннісної парадигми щодо свободи людини, що відбулася за минулі півтори тисячі років, мало вплинула на сприйняття сутності цивільного зобов'язання. І дотепер цивільне зобов'язання насамперед бачиться правнику-практику саме як обов'язок особи, її «борг» у широкому сенсі, який охоплює не лише зміст дії, що вимагається від боржника, але й нормативний припис вчинити таку дію на користь кредитора. У такому баченні припинення зобов'язання пов'язується із зникненням боргу, тобто припиненням обов'язку боржника (виконанням або через інші належні причини).

Нормативною підставою припинення цивільного зобов'язання, серед іншого, є звільнення кредитором боржника від його обов'язків – прощення боргу (ст. 605 Цивільного кодексу України; далі по тексту – ЦК України). Однак змістом зобов'язання є не лише обов'язок боржника вчинити певні дії, а й право кредитора вимагати від боржника виконання його обов'язку (ч. 1 ст. 509 ЦК України). За загальним правилом особа може відмовитися від свого майнового права (ч. 3 ст. 12 ЦК України), а отже, від права вимоги, яке є майновим правом. Право вимоги кредитора та кореспондуючий йому обов'язок боржника є відображенням однієї сутності, але з різних перспектив. Тож виникає закономірне питання: чи є відмова від права вимоги та прощення боргу різними сторонами того самого процесу припинення зобов'язання або ж, можливо, вони є різними підставами припинення зобов'язання, із своїм власним механізмом припинення кожна? Проблема має відчутний практичний вимір – відмова особи від права є за визначенням її одностороннім актом, тоді як щодо одно- чи двосторонності правочину прощення боргу в українській правовій науці дотепер існують протилежні погляди.

Матеріали та методи. Теоретичні проблеми припинення суб'єктивних цивільних прав досліджувалися А. О. Ганжерлі, Д. В. Горбасем, Н. Ю. Голубєвою, Ю. О. Гладьо, О. О. Котом, М. О. Стефанчуком, С. І. Шимон та ін. У працях А. В. Коструби та В. Я. Погребняка детально досліджувалися аспекти відмови від права вимоги та прощення боргу в контексті припинення цивільного зобов'язання. Проте науковці переважно ототожнюють відмову від права вимоги і прощення боргу, внаслідок чого аналіз юридичних наслідків відмови від права вимоги для чинності зобов'язання фактично зводиться до аналізу наслідків для чинності зобов'язання лише прощення боргу. Отже, виникає потреба дослідити динаміку зобов'язання за відмови від права вимоги порівняно з прощенням боргу. Методами цього дослідження є порівняльний, а також формально-логічний і системно-юридичний.

Метою статті є дослідження механізму припинення цивільного зобов'язання через відмову від права вимоги порівняно з механізмом припинення зобов'язання прощенням боргу з метою визначення теоретичної і практичної доцільності розрізнення відмови від права вимоги та прощення боргу як різних підстав припинення зобов'язання. Це дослідження є подальшим розвитком тез нашої доповіді на XXIX Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми формування демократичних цінностей у світовому просторі» [2, с. 192–200].

Результати. Цивільне зобов'язання насамперед характеризується правовим зв'язком, що виникає між кредитором і боржником в силу договору або закону. Зникнення такого зв'язку логічно вважати ознакою припинення зобов'язання, тобто моментом припинення певного цивільного правовідношення, яке раніше поєднувало кредитора та боржника, вирізняло їх один для одного з маси інших осіб, створювало особливі правові можливості для кредитора щодо боржника й особливий обов'язок останнього щодо кредитора. Згідно з усталеним в українській цивілістиці підходом, цивільне зобов'язання складається з трьох основних елементів: суб'єктів, об'єкта та змісту [3, с. 468]. Кожному з елементів може бути зіставлена пов'язана з таким елементом підстава припинення зобов'язання. Зобов'язання може за певних умов припинитися внаслідок смерті або ліквідації кредитора, відповідно – фізичної або юридичної особи (суб'єкта зобов'язання). Або ж зобов'язання припиняється через неможливість виконання, коли вчинення боржником дій, які від нього вимагаються (об'єкт зобов'язання), є об'єктивно неможливим. Нарешті, зобов'язання припиняється з підстав, пов'язаних із припиненням права вимоги кредитора та кореспондуючого йому обов'язку боржника, повнота яких становить зміст зобов'язання.

З огляду на побудову правовідношення як системи на причинно-наслідкову відповідність, у якій перебувають її елементи, припинення будь-якого з елементів правовідношення припиняє всі інші його елементи, а також правовідношення загалом [4, с. 148; 5, с. 133–134]. За всієї різноманітності підстав припинення зобов'язання кожна з них, незалежно від того, якого елемента зобов'язання вона безпосередньо стосується, тягне за собою однаковий результат – зникнення відповідного цивільного правовідношення як особливого правового зв'язку між сторонами зобов'язання.

Підстави припинення зобов'язання належать до юридичних фактів, дій або подій – обставин реальності. Суб'єкт та об'єкт зобов'язання також належать до світу наявного буття, і пов'язані з ними підстави припинення зобов'язання стосуються безпосередньо такого суб'єкта чи об'єкта. Натомість такого не можна

сказати про підстави припинення, які впливають на зміст зобов'язання (права вимоги як суб'єктивного зобов'язального права й кореспондуючого йому обов'язку). Суб'єктивне зобов'язальне право за своєю природою існує не у світі речей, а в структурі зобов'язального відносного правового зв'язку [6, с. 79]. Правовий зв'язок пов'язує суб'єктів зобов'язання та його об'єкт в автономну динамічну систему, змістом якої є наявні у кредитора правові можливості (варіанти можливої поведінки), що, зі свого боку, моделюють дії боржника щодо виконання кореспондуючого вимозі обов'язку. Цей зв'язок є абстракцією, щодо якої на підставі наявних обставин дійсності боржника та кредитора правильним є одне з двох взаємовиключних тверджень: зв'язок або є, або його немає. Обставина, яка позбавляє зобов'язання змісту, попри наявність дійсних і правоздатних суб'єктів зобов'язання і досяжність об'єкта останнього, має безпосереднім наслідком таку зміну обставин щодо кредитора і боржника, за якої більше не можна стверджувати про існування зобов'язального зв'язку між ними. Отже, зміст зобов'язання є вичерпаним, оскільки у кредитора не залишається передбачених правом вимоги правових можливостей, а у боржника – кореспондуючого вимозі обов'язку.

Звичайно, правоприміняюча обставина, пов'язана із суб'єктом або об'єктом зобов'язання, а не з його змістом, також припиняє зобов'язальний правовий зв'язок, проте це припинення є насамперед наслідком зміни об'єктивного стану суб'єкта або об'єкта, які більше не можуть бути елементами дійсного зобов'язання.

Вичерпання змісту зобов'язання насамперед відбувається у випадку належного його виконання, коли обов'язок боржника виконується й вимога припиняється внаслідок задоволення інтересу кредитора. Утім, в інтересах кредитора може бути відмова від вимоги до боржника, наслідком якої є припинення її юридичного існування. Йдеться не про відмову від здійснення права вимоги, яка не є предметом цього дослідження, а про відмову від права вимоги як *способу здійснення суб'єктивного майнового цивільного права в порядку ч. 3 статті 12 ЦК України*.

Стаття 12 ЦК України, судячи з назви та змісту інших її частин, визначає загальні підстави здійснення цивільних прав. Цього, звичайно, недостатньо для обґрунтування відмови від цивільного майнового права (під категорією якого є суб'єктивне зобов'язальне право, тобто право вимоги) як форми здійснення права. Проте уявлення про суб'єктивне право як міру правових можливостей його носія [5, с. 36, 39] або ж як доступні останньому моделі правової поведінки [7, с. 21] передбачає, на нашу думку, саме таке розуміння суті відмови від права. Відмовляючись від свого права, особа використовує пов'язану з таким правом правову можливість або ж втілює відповідну модель поведінки. Отже, відмову від права вимоги слід віднести до способу здійснення суб'єктивного цивільного права [8, с. 43].

За логікою побудови зобов'язання як взаємопов'язаної системи його елементів припинення права вимоги має припинити і зобов'язання загалом. Тому слід встановити наслідковий зв'язок між здійсненням права вимоги та його припиненням.

Здійснення суб'єктивного зобов'язального права обумовлюється виконанням боржником кореспондуючого цьому праву обов'язку [9, с. 43]. Така очевидна й незаперечна залежність права вимоги від обов'язку, однак, може стати основою для дискусійного, на нашу думку, міркування про неможливість припинення права вимоги його здійсненням [10, с. 50]. «Обов'язкоцентричний» погляд на припинення зобов'язання його виконанням вбачає виконання обов'язку юридичним фактом, який припиняє зобов'язання загалом; боржник виконує свій обов'язок у наперед обумовлений строк, а кредитор приймає належне виконання. З позиції «обов'язкоцентричної» інтерпретації для того, щоб відмова від права вимоги мала наслідком припинення зобов'язання, дії кредитора повинні безпосередньо впливати на обов'язок боржника, припиняючи його. Звільнення боржника від обов'язків передбачається правовою конструкцією прощення боргу (ст. 605 ЦК України). Із цього прибічниками такої інтерпретації пропонується висновок, що прощення боргу є за своєю природою відмовою від права вимоги [5, с. 295; 11, с. 113]. Ототожнювання відмови від права вимоги з прощенням боргу як однієї підстави припинення зобов'язання дійсно могло б сприяти більш ефективному правовому регулюванню відповідних правовідносин, якщо мало б наслідком встановлення чітких, простих та однозначних правил такого регулювання. Проте такий підхід не досягає зазначеної мети, створюючи натомість додаткову правову невизначеність стосовно меж і порядку звільнення боржника від свого обов'язку. Проілюструємо цю нашу думку таким аналізом.

Виходячи зі змісту статті 202 ЦК України, зазначимо, що здійснення майнового права шляхом відмови від нього відповідає формальним ознакам правочину. Особа здійснює *своє* право, отже, відмова від суб'єктивного права вимоги є правочином одностороннім у сенсі ч. 3 ст. 202 ЦК України.

Прощення боргу слід вважати правочином із таких самих причин. Проте яким правочином воно є – одностороннім чи двостороннім? Чи є необхідною згода боржника на припинення свого обов'язку для того, щоб правочин із прощення боргу вважався укладеним? Поставлене питання, напевно, входить до переліку чи не найбільш дискусійних у сучасній українській цивілістиці. Формулювання статті 605 ЦК України не дає змоги однозначно визначити правову природу прощення боргу, допускаючи тлумачення як на користь односторонності прощення, так і на необхідність отримання згоди боржника [12, с. 43-44]. У продовження

класичної традиції римського права системи цивільного права континентальної Європи переважно передбачають необхідність отримання в тій чи іншій формі згоди боржника на прощення його боргу. Так, стаття 1350 французького Цивільного кодексу після реформування у 2016 році законодавчого інституту прощення боргу (фр. – *remise de dette*) однозначно вказує на його договірну підставу: «Прощення боргу є договором, яким кредитор звільняє боржника від його обов'язку» (*La remise de dette est le contrat par lequel le créancier libère le débiteur de son obligation*) [13]. Схоже регулювання інституту прощення боргу містить законодавство і інших країн цивільного права [14, с. 158–159]. Аналогічна логіка тлумачення інституту прощення боргу як такого, що вимагає згоди боржника, домінувала і в українській цивілістиці, щонайменше деякий час після уведення інституту прощення боргу Цивільним кодексом 2003 року [15, с. 23–24; 16, с. 30]. Основним (хоча і до певної міри формальним) аргументом на користь двосторонності правочину з прощення боргу є те, що юридична дія із прощення кредитором боргу боржника змінює обсяг цивільних прав та зобов'язань останнього, а тому не може бути кваліфікована як односторонній правочин [12, с. 44]. Двосторонність правочину з прощення боргу не залишає розумної можливості для його отожднювання з відмовою особи від права. Остання, як ми вже зазначили, є односторонньою за визначенням. З урахуванням цього лише за умови обґрунтування безумовно односторонньої природи правочину з прощення боргу існувала б гіпотетична можливість вважати його формою здійснення відмови від права вимоги.

Аргументи більшості прихильників односторонності правочину прощення боргу не вповні стосуються теоретичного розв'язання проблеми, яким чином одностороннє рішення кредитора змінює обсяг прав та обов'язків боржника. Натомість односторонність правочину прощення боргу обґрунтовується, наприклад, наявністю у кредитора ініціативи самостійно реалізувати право вимоги як елемента зобов'язання в силу диспозитивного характеру цивільних правовідносин, а позбавлення кредитора такої можливості унеможливує реалізацію його права позбутися безнадійної заборгованості [17, с. 20–21]. Схожа теза пропонується і у варіанті аргументації *a contrario*: визначення прощення боргу як двостороннього правочину суперечило б конструкції відмови кредитора від суб'єктивного цивільного права, оскільки суб'єктивне цивільне право є мірою правової можливості особи, здійснення якої залежить тільки від останньої; обумовлення такої відмови згодою кредитора створило б неприпустиму ситуацію, а відсутність згоди боржника на прощення за давнього боргу взагалі може привести до набуття його обов'язком характеру натурального [5, с. 294–295].

Насправді, такі аргументи безпосередньо не стосуються обґрунтування прощення боргу як одностороннього правочину. За логікою запропонованої аргументації, оскільки власник майнового права має повноваження від нього відмовитися, будь-які правочини щодо такої відмови є односторонніми; інше б унеможливило б таку відмову. Отже, якщо вважати прощення боргу єдиною формою існування відмови від права вимоги, таке прощення теж мало б бути одностороннім правочином. Ця логіка, на нашу думку, має внутрішню ваду, яка прямо впливає на обґрунтованість запропонованого висновку. Можливість припинення права вимоги безпосередньо його здійсненням (відмовою) як окремим правочином поза конструкцією прощення боргу заперечується тут посиланням на *особливість* права вимоги, його залежність від стану обов'язку боржника, на *відмінність* суб'єктивного зобов'язального права від майнового права взагалі як епістемологічної категорії. Водночас одностороннє повноваження кредитора звільнити боржника від права вимоги обґрунтовується, навпаки, *загальною* належністю права вимоги до категорії майнових прав. Однак, якщо право вимоги є особливим, спеціальним видом майнового права, на чому ґрунтується припущення, що загальний порядок відмови від майнового права превалюватиме над спеціальним порядком припинення права вимоги шляхом прощення боргу? Звісно, неможливо заперечувати у власника будь-якого абсолютного чи зобов'язального майнового права повноваження відмовитися від нього. Проте навіть гіпотетично складно уявити відмову від абсолютного майнового права, наприклад права власності, через прощення боргу. Посиланням на апріорну односторонність відмови від майнового права можливо довести односторонність правочину прощення боргу, лише якщо вважати, що саме відмова від права вимоги є наявною формою існування прощення боргу, але не навпаки.

Своє бачення формально-теоретичного обґрунтування механізму припинення обов'язку боржника через односторонню відмову кредитора від права вимоги шляхом прощення боргу пропонує А. В. Коструба. Він висловлює ідею існування двох порядків припинення зобов'язального обов'язку: прямого і зворотного. Прямим порядком пропонується вважати виконання обов'язку, а зворотний полягає у припиненні в особи кореспондуючого обов'язку цивільного права [18, с. 199–200]. У разі припинення зобов'язання виконанням (у «прямому порядку». – А.З.) сторонами здійснюються суб'єктивні права й виконуються обов'язки, а також задовольняються спільні інтереси учасників [19, с. 111–112]. Зворотний порядок здійснюється шляхом прощення боргу у формі одностороннього правочину, який з огляду на свою безумовність не залежить від позиції боржника щодо такого прощення. Тож законна відмова від права вимоги припиняє обов'язок боржника. Сам факт прощення боргу підтверджує, що інтерес кредитора задоволено. Зі свого боку, задоволення інтересу кредитора створює презумпцію повного виконання зобов'язання [18, с. 199–200].

Концепція А. В. Коструби базується на трьох твердженнях. Першим є цілком обґрунтоване твердження, що відмова від суб'єктивного зобов'язального права безпосередньо позбавляє суб'єкта цього свого права, наслідком чого вже є припинення кореспондуючого обов'язку. Це узгоджує односторонність правочину з відмови від права вимоги з формальними вимогами до одностороннього правочину, про які нами згадувалося вище. Другим – надзвичайно важливим, на наш погляд, – є ідея еквівалентності виконання обов'язку та відмови від суб'єктивного зобов'язального права з огляду на задоволення інтересу кредитора в обох випадках. Ми вважаємо, що саме інтерес кредитора легітиміє напрям здійснення останнім свого права вимоги – до виконання обов'язку або до припинення останнього через відмову від права вимоги.

Але третім засновком концепції, який, на нашу думку, логічно не впливає з двох перших засновків, є вже згадана нами вище теза «обов'язкоцентричності», коли припинення зобов'язання розглядається з позиції припинення обов'язку кредитора. Предметом правочину з прощення боргу пропонується вважати вимогу кредитора, його зобов'язальне суб'єктивне право [14, с. 160]. Отже, концепцією постулюється повне отожднювання відмови від права вимоги з прощенням боргу і, як наслідок, безумовна односторонність останнього, його повна незалежність від позиції боржника. Дивним чином, неможливістю для кредитора припинити зобов'язання здійсненням свого права вимоги доводиться теоретична неможливість боржника заперечити проти припинення його обов'язку в будь-який час, навіть негайно після виникнення зобов'язання! Безмежна свобода кредитора виливається в безмежну несвободу боржника, внаслідок чого права боржника у зобов'язанні, передбачені статтею 613 ЦК України, ігноруються.

Запропонована А. В. Кострубою концепція не враховує, що кредитор може здійснити своє право не раніше моменту, коли в нього з настанням тієї чи іншої обставини виникає відповідна правова можливість, яка входить до складу його права вимоги. Презюмована еквівалентність прямого та зворотного порядку виконання зобов'язання, на нашу думку, має передбачати однакові передумови існування; якщо для припинення зобов'язання виконанням такою умовою є настання строку виконання обов'язку – «зрілість» вимоги кредитора, то такою самою передумовою має бути обумовлено і право кредитора відмовитися від права вимоги. Таким чином, без згоди боржника кредитор може відмовитися лише від «зрілої» вимоги, тоді як правочин із прощення боргу вочевидь може бути укладено в будь-який момент життєвого циклу цивільного зобов'язання. Зазначене, ми вважаємо, є істотним аргументом проти отожднювання будь-якої відмови від права вимоги з прощенням боргу.

Утім, наведений вище аргумент не вирішує питання шляху та наслідків відмови кредитора від «зрілої» вимоги. Слід визначитись із тим, чи дійсно для припинення зобов'язання відмова від права вимоги має обов'язково здійснюватися через правочин із прощення боргу? Оскільки єдиним доводом на підтримку зазначеної позиції є вже неодноразово згадана нами теза «обов'язкоцентричності» припинення зобов'язання виконанням, для пошуку відповіді потрібно проаналізувати здійснення права вимоги та виконання обов'язку в динаміці припинення цивільного зобов'язання. «Обов'язкоцентричний» погляд на таку динаміку фактично розділяє здійснення суб'єктивного права й виконання обов'язку на окремі, хронологічні послідовні етапи: спочатку кредитор вчиняє дії, спрямовані на реалізацію правової можливості, передбаченої його суб'єктивним правом, а у відповідь боржник виконує обов'язок, що вважається правоприпиняючим юридичним фактом щодо цивільного зобов'язання загалом. Здійснення права вимоги зводиться до стохастичного процесу: кредитор нібито натискає вибрану ним кнопку (вибирає модель поведінки), чим завершує етап здійснення права, і чекає на результат. Припинення зобов'язання нібито більше не залежить від кредитора, а залежить тільки від боржника, від виконання ним свого обов'язку. Простір здійснення суб'єктивного права штучно звужується.

«Обов'язкоцентричний» підхід ми не вважаємо обґрунтованим. Якщо боржник виконує своє зобов'язання належним чином і в обумовлений строк, кредитор взагалі не вчинює жодних спеціальних дій, спрямованих на спонукання боржника до виконання обов'язку, але приймає належне виконання. Натомість, коли боржник виконав зобов'язання неналежним чином, кредитор не приймає виконання і захищає своє порушене право. Виконання обов'язку боржником має бути *прийняте* кредитором. Прийняття кредитором виконання (або презумпція такого прийняття у випадку прострочення кредитора, наприклад, відповідно до ст. 537 ЦК України) є підтвердженням факту *задоволення інтересу* кредитора, пов'язаного із зобов'язанням. Прийняття виконання слід вважати частиною процесу здійснення кредитором свого права вимоги. Інший погляд вимагав би існування особливого суб'єктивного права кредитора щодо обов'язку боржника, яке лежало б *за межами* змісту зобов'язання. Але тоді обов'язок боржника (і саме право вимоги як віддзеркалювання цього обов'язку) був би об'єктом такого суб'єктивного права, а здійснення останнього – прийняття кредитором належного виконання – не вичерпувало б обов'язок, а тому й не припиняло б ні право вимоги, ні зобов'язання загалом.

Здійснення права завершується лише тоді, коли належний праву вимоги інтерес кредитора є задоволеним, незалежно від того, чи йдеться про виконання обов'язку чи відмову від права вимоги. Саме задоволення інтересу, як зазначалося вище, створює презумпцію виконання зобов'язання «прямим» чи «зворотним» шляхами, а отже, припиняє його дію. Фокус на задоволенні інтересу, а не механістичному виконанні обов'язку дає

можливість розглядати здійснення права вимоги як процес, який охоплює весь час існування права вимоги, починаючи від моменту набуття вимогою «зрілості» (настання строку виконання обов'язку). Відмова від «зрілої» вимоги, яка, беззаперечно, є одностороннім актом кредитора, припиняє саму вимогу й зобов'язання загалом; обов'язок боржника зникає як *наслідок* руйнування зобов'язання. Натомість прощення боргу, за визначенням цивільного закону, має своїм предметом звільнення боржника від його обов'язків (але не від кореспондуючого праву вимоги зобов'язального обов'язку! – див. формулювання ст. 605 ЦК України). Отже, у випадку прощення боргу право вимоги не є *предметом* правочину з прощення боргу, і припиняється воно внаслідок руйнування зобов'язання, а не безпосередньою відмовою кредитора від нього. Предмети правочинів із відмови від права вимоги і прощення боргу є різними, як відмінними є і передумови вчинення таких правочинів. Відмова від права вимоги породжує юридичні наслідки у вигляді припинення зобов'язання без необхідності використання для цього інструмента правочину з прощення боргу.

Запропоновані міркування дають змогу інакше поглянути на актуальну судову практику Верховного Суду у справах про анулювання боргу за простроченими кредитами. У відповідній категорії спорів Верховний Суд виходить із того, що за загальним правилом прощення боргу є одностороннім правочином, чим обґрунтовує одностороннє право кредитора-фінансової установи анулювати боржнику – фізичній особі прострочений борг [20; 21]. Спільною обставиною таких справ є прострочення виконання зобов'язального обов'язку, що визнається боржником (спори стосуються податкових наслідків анулювання боргу для боржника), тобто вимога є «зрілою». Можна припустити, що в цих випадках слід говорити про цілком правомірну односторонню відмову кредитора від права вимоги, радше ніж про прощення боргу. Зазначене не вплинуло б на практику вирішення аналогічних спорів (право кредитора анулювати прострочений борг є обґрунтованим), проте дало б можливість увести розмежування випадків, коли таке анулювання потребує згоди боржника.

Висновки. Виходячи з вищенаведеного, ми не вбачаємо теоретичних підстав для необхідного ототожнювання відмови від права вимоги з правочином із прощення боргу. Право «зрілої» вимоги припиняється односторонньою відмовою, яка є способом здійснення кредитором свого суб'єктивного зобов'язального права. Припинення вимоги, зі свого боку, припиняє цивільне зобов'язання загалом, без необхідності прямого звернення кредитора до обов'язку боржника. До моменту виникнення у кредитора права вимагати від боржника виконання, тобто до моменту досягнення вимогою «зрілості» (із врахуванням права кредитора звернутися за виконанням до настання строку – наприклад, у випадку припинення боржника-юридичної особи), кредитор не може здійснити право вимоги, а отже, і відмовитися від нього з наслідками у вигляді негайного припинення зобов'язання. Прощення боргу, натомість, є окремим правочином, предметом якого є звільнення кредитором боржника від обов'язків останнього і який може бути укладено в будь-який момент існування зобов'язання. Ми вважаємо також, що у світлі запропонованого розрізнення відмови від права вимоги і прощення боргу відсутні переконливі теоретичні аргументи вважати прощення боргу одностороннім правочином. Утім, останнє питання виходить за межі предмета цього дослідження й потребує окремого аналізу.

Література:

1. Sandars, Thomas Collett. The Institutes of Justinian, with English Introduction, Translation and Notes. New York Longmans, Green, 1922. URL: <https://archive.org/details/institutesofjus00sanduoft> (дата звернення 20.07.2025).
2. Задорожний А. М. Співвідношення категорій відмови від права вимоги та прощення боргу. *Сучасні проблеми формування демократичних цінностей у світовому просторі* : матеріали XXIX Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 21–22 квітня 2024 р. Київ, 2024. Вип. № 32, т. 2. С. 192–200.
3. Голубева Н. Ю. Характеристика елементів зобов'язання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 59. С. 468–474.
4. Коструба А. В. Наслідки правоприпиняючих юридичних фактів у цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 147–151.
5. Погребняк В. Я. Виникнення, перехід та припинення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 445 с.
6. Голубева Н. Ю. Співвідношення понять «зобов'язання» та «обов'язок». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород : Говерла, 2012. Вип. 18. С. 76–79.
7. Шимон С. І. Майнові права як об'єкти цивільних правовідносин (теоретичні та практичні аспекти) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 450 с.
8. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 202 с.
9. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.

10. Погребняк В. Я. Правова природа припинення суб'єктивного цивільного права. *Правові горизонти*. 2020. Вип. 20 (33). С. 47–52.
11. Гладь Ю. О. Право вимоги як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2013. 223 с.
12. Шимко А. Ф. Основні ознаки прощення боргу, як правочину. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 16. Т. 2. С. 43–46.
13. Code civil : вебсайт. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ (дата звернення 20.07.2025).
14. Коструба А. В. Прощення боргу як правоприпиняючий юридичний факт в цивільному праві. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 158–161.
15. Цивільний кодекс України. Коментар / Під загальною редакцією Є. Харитонова, О. Калітенко. Одеса : Юридична література, 2003. 1080 с.
16. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України / За редакцією О. Дзери, Н. Кузнецової, В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2011. Т. 1. 808 с.
17. Єфімов О. М., Єфімов С. А. Тлумачення податкового законодавства на прикладі прощення боргу. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 9 (1). С. 16–23. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2018_9\(1\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2018_9(1)_6) (дата звернення 20.07.2025).
18. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 376 с.
19. Коструба А. В. Теоретичні аспекти припинення договірних зобов'язань у цивільному праві України. *Право України*. 2017. Вип. 7. С. 109–123.
20. Постанова Верховного Суду від 11.01.2023 у справі № 758/2990/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108360663> (дата звернення 22.07.2025).
21. Постанова Верховного Суду від 23.09.2020 у справі № 497/1085/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91958372> (дата звернення 22.07.2025).

References:

1. Sandars, T.C. (1922). *The Institutes of Justinian, with English Introduction, Translation and Notes*. New York Longmans, Green. Retrieved July 20, 2025 from <https://archive.org/details/institutesofjus00sanduoft> [in English].
2. Zadorozhnyi, A. (2024, April 21–22). Spivvidnoshennia katehorii vidmovy vid prava vymohy ta proshchennia borhu [Correlation between the categories of waiver of claim and of debt relief] [conference presentation abstract]. Twenty-nine International academic and research conference in Kyiv, 2024. Kyiv, 2024. Issue no. 32, vol. 2, pp. 192–200 [in Ukrainian].
3. Golubeva, N. (2011). Kharakterystyka elementiv zoboviazannia [The characteristics of the elements of obligation]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 59, 468–474 [in Ukrainian].
4. Kostuba, A. (2011). Naslidky pravoprypyniaichykh yurydychnykh faktiv u tsyvilnomu pravi Ukrainy [The consequences of the legal facts in civil law of Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 3, 147–151 [in Ukrainian].
5. Pohrebniak, V. (2021). Vynyknennia, perekhid ta prypynennia subiektyvnykh tsyvilnykh prav [Creation, transfer and termination of the subjective civil rights]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
6. Golubeva, N. (2012). Spivvidnoshennia poniat "zoboviazannia" ta "oboviazok" [Correlation between the terms "obligation" and "duty"]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo*, 18, 76–79 [in Ukrainian].
7. Shymon, S. (2014). Mainovi prava yak obiekty tsyvilnykh pravovidnosyn (teoretychni ta praktychni aspekty) [Property rights viewed as object of civil relationship (theoretical and practical aspects)]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Stefanchuk, M. (2006). Mezhi zdiisnennia subiektyvnykh tsyvilnykh prav [Limits of execution of civil rights]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Kot, O. (2017). Zdiisnennia ta zakhyst subiektyvnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii ta sudovoi praktyky [Execution and protection of the subjective civil rights : theoretical and court application problems]. *Monohrafiia*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
10. Pohrebniak, V. (2020). Pravova pryroda prypynennia subiektyvnogo tsyvilnoho prava [The juridical nature of termination of subjective civil right]. *Pravovi horyzonty*, 20 (33), 47–52 [in Ukrainian].
11. Gladys, Yu. (2013). Pravo vymohy yak obiekty tsyvilnykh prav [Claim as object of the civil rights]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
12. Shymko, A. (2015). Osnovni oznaky proshchennia borhu, yak pravochynu [The main characteristics of debt relief, as a legal deal]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Series: Yurysprudentsiia*, 16 (2), 43–46 [in Ukrainian].

13. Code civil (n.d.) Retrieved July, 20, 2025 from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ [in French].
14. Kostruba, A. (2012). Proshchennia borhu yak pravoprypyniaiuchy yurydychnyi fakt v tsyvilnomu pravi [Debt relief as a right-terminated fact in civil law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 2, 158–161 [in Ukrainian].
15. Civil Code of Ukraine commented (2003). Edited by Kharytonov, Y., Kalitenko, O. Odessa: Yurydychna literatura [in Ukrainian].
16. Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine (2011). Edited by Dzera, O., Kuznetsova, N., Luts, V. Kyiv: Yurincominter, vol. 1 [in Ukrainian].
17. Yefimov, O., Yefimov, S. (2018). Tlumachennia podatkovoho zakonodavstva na prykladi proshchennia borhu [Interpretation of tax law in the instance of debt relief]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 9 (1), 16–23 Retrieved July, 20, 2025 from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2018_9\(1\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2018_9(1)_6) [in Ukrainian].
18. Kostruba, A. (2014). Yurydychni fakty v mekhanizmi pravoprypynennia tsyvilnykh vidnosyn [Legal facts in the mechanism of termination of civil relations]. Monohrafiia. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
19. Kostruba, A. (2017). Teoretychni aspekty prypynennia dohovirnykh zobov'язan u tsyvilnomu pravi Ukrainy [The theoretical aspects of termination of contractual obligations in civil law of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*, 7, 109–123 [in Ukrainian].
20. Unified State Register of Court Rulings. *Supreme Court's order of January 11, 2023 in the case No.758/2990/17* Retrieved July, 22, 2025 from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108360663> [in Ukrainian].
21. Unified State Register of Court Rulings. *Supreme Court's order of September 23, 2020 in the case No.497/1085/16-4* Retrieved July, 22, 2025 from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91958372> [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 22.09.2025
Дата прийняття статті: 29.10.2025
Опубліковано: 28.11.2025